

UDK: 619.616:591.8

O.A.Djurayev, v.f.n., laboratoriya mudiri,
Veterinariya ilmiy-tadqiqot instituti**PATOLOGOANATOMIK YORIB TEKSHIRISH NATIJALARINI TAHLIL
QILISH VA UMUMLASHTIRISH TARTIBI****Аннотация**

В статье освещены сведения по анализу и обобщению результатов патологоанатомического вскрытия трупов сельскохозяйственных животных. Приведены данные о причинных патологических процессах, механизмах смерти и степени выраженности трупных явлений при оценке результатов вскрытия.

Kalit so'zlar: patologik jarayon, agoniya, jasad o'zgarishlari, asfiksiya, yurak paralichi, sianoz, Tarde dog'lari, o'lim mexanizmlari.

Chorvachilik amaliyotida o'lgan yoki majburiy so'yilgan hayvon jasadini yorib tekshirishda veterinariya mutaxassisi odatda uch toifadagi o'zgarishlarga duch keladi. Bular quyidagilardir: hayvonning tirikligida rivojlangan patologik jarayonlar, agoniya davridagi o'zgarishlar va o'limdan keyingi jasad o'zgarishlari.

Bunda agoniya davridagi va o'limdan keyingi o'zgarishlar hayvonning tirikligida rivojlangan patologik jarayonlarni yashirib yoki o'zgartirib yuborishi mumkin. Shuning uchun yorib tekshirish natijalarini baholashda o'lim mexanizmlarini va o'limdan keyingi jasad o'zgarishlarining rivojlanish darajasini albatta, e'tiborga olish kerak.

O'limdan keyingi jasad o'zgarishlari biron-bir kasallikka nisbatan o'ziga xoslikka ega emas, ulardan o'limning taxminiy vaqtini va hayvon jasadining holatini aniqlash maqsadidagina foydalanish mumkin. Biroq o'limdan keyingi o'zgarishlarning rivojlanish tartibini bilish, ularni hayvon tirikligida rivojlangan patologik jarayonlardan farqlashda (differentsiatsiya qilishda) juda muhim ahamiyatga ega.

Agoniya davridagi o'zgarishlar. Kasallikning turi va xarakteri hamda hayvonga tashqi ta'sirlarning qanday bo'lishidan qat'iy nazar, o'lim nafas olishning to'xtashi (asfiksiya) yoki yurak paralichi sababli sodir bo'ladi. Biroq mazkur sabablar qatoriga, zo'rlik bilan o'lim sodir bo'lgan holatlar diagnostikasini yengillashtirish maqsadida, kuchli qon yo'qotish va markaziy asab tizimining ayrim (shok, bosh miya chayqalishi, anopleksiya va boshqa) jarohatlanishlarini ham qo'shish mumkin. Mazkur o'lim mexanizmlarining har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, jasadga xarakterli morfologik alomatlar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, o'limning yakuniy sababiga bog'liq a'zolar va to'qimalardagi patomorfologik o'zgarishlarga nisbatan, zo'rlik bilan to'satdan o'lim sodir bo'lgan barcha holatlardagi jarayonlar odatda yorqinroq namoyon bo'ladi va hayvon o'limining genezi va turini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Asfiksiyada (serebral o'limda) nafas olish to'xtagandan keyin ma'lum muddat (odatda 5-8 minut) davomida yurak faoliyati davom etadi. Ko'krak qafasi hamda diafragmaning so'rib olish funksiyasi to'xtab qolishi oqibatida yurakning o'ng qorinchasiga bosim oshadi va uning kengayishi ro'y beradi. Yurak faoliyatining kuchsizlashuvi sari kichik qon aylanish doirasida qon bosimi oshadi, tomirlarning o'tkazuvchanligi o'zgaradi. Bu holatlarning natijasida traxeya va bronxlarning shilliq pardalarida, o'pka oralig'ida, o'pkan-

Annotation

The article covers information on the analysis and generalization of the results of pathological autopsies of farm animal corpses. Data are presented on intravital pathological processes, mechanisms of death and the severity of cadaveric phenomena when assessing the results of the autopsy.

ing plevrasi va epikard ostida mayda nuqtali qon quyilishlari (Tarde dog'lari) paydo bo'ladi. Tez rivojlanib boradigan anoksemiya tufayli asab tizimi simpatik bo'limining kuchli qitiqlanishi hamda ko'z qorachilari, taloq trabekulalari, siydik pufagi, ichaklar silliq mushaklarining qisqarishi rivojlanadi.

Shunday qilib, jasadga asfiksiyaga xos quyidagi o'zgarishlar kuzatiladi: ko'rinarli shilliq pardalarning sianoz; ko'z qorachilarning kengayishi; qonning suyuq va qoramirligi; Tarde dog'lari; asfiksiyali yurak (yurak bo'lmalari va o'ng qorinchaning qonga to'lishi bilan bir paytda chap qorinchaning umuman bo'shligi); o'pkaning kengayishi; jigarning turg'un giperemiyasi; taloqning qisqarishi va kamqonligi; siydik pufagining bo'shligi. Shu bilan birga, mazkur jarayonlarning namoyon bo'lish darajasi va o'zaro bog'lanishi kuchli o'zgarishi mumkin. Masalan, hayvonning tirikligida kattalashmagan bo'lsagina, taloq qisqaradi; to'satdan va tez sodir bo'lgan o'limlarda hamda yurak faoliyatining to'xtashi tufayli qon suyuqlashadi.

Mexanik asfiksiyalar jarayonida nafas olishning to'xtashi tufayli, o'limning yuqorida keltirilgan umumiy belgilaridan tashqari, zo'rlik bilan o'lim oqibatidagi u yoki bu darajada ifodalangan asfiksiyalarning konkret turiga xos mahalliy o'zgarishlar ham qayd etiladi.

Masalan, suvga cho'kib o'lgan hayvonlarning jasadlarini patologoanatomik yorib tekshirishda o'ziga xos o'zgarishlarni kuzatish mumkin: nafas olish yo'llarida mayda pufakchali ko'pikning turg'unligi, plevra ostida va o'pka parenximasida yaqqol chegaralanmagan kichik-kichik qon quyilishlarining mavjudligi, o'pka va oshqozonda suyuqlik borligi, ko'krak va qorin bo'shliqlarida serozli tanussudatning yig'ilishi kabilar. O'pkadagi diafragmal bo'limlarning cho'kish, old bo'limlarining emfizemasi, cho'kkan bo'limlarning bir xil bo'lmagan och qizil va to'q qizil tusdaligi, old bo'limlarning esa yorqin tusdaligi ko'krak qafasining bosim ostida siqilishi tufayli sodir bo'lgan asfiksiyaga xosdir. Sirtmoqdan bo'g'ilib o'lgan holatlarda esa bo'yinda arqonning izi va traxeyaning tog'ay halqalari yoki hiqildoqning sinishi kuzatiladi.

Hayvonlarda birlamchi yurak paralichi (somatik o'lim) asfiksiyaga nisbatan juda kam uchraydi va odatda nafas olishning to'xtashi bilan deyarli bir vaqtda sodir bo'ladi. O'lim mexanizmining bunday holatlarida - yorib tekshirishda yurakdagi barcha bo'shliqlarning kengayishi va qon bilan to'lishi (paralichli yurak), ichki a'zolarining turg'un giper-

emiyasi va ko'rinadigan shilliq pardalarning och-ko'kimtir rangdaligi – o'ziga xos o'zgarishlardir.

Yurak faoliyatining tobora zaiflashuvi tufayli organizmda umumiy turg'un giperemiya rivojlanadi, yurak xaltachasi, ko'krak va qorin bo'shliqlariga oz miqdorli eksudatning chiqishi ro'y beradi, o'pkada esa gipostatik shishish va yurak bo'shliqlarida fibrin moddasining ivib qolgan laxtalari kuzatiladi. Aorta yoki miokardning yorilishi tufayli yurak xaltachasiga qon quyilishi oqibatida sodir bo'ladigan yurak tamponadasi holatidagina yurak qisiladi va u go'yoki sistola vaziyatidagi ko'rinishda bo'ladi.

Sud-veterinariya ekspertlari tomonidan o'limning qo'shimcha mexanizmlari sifatida ajratiladigan ko'p miqdordagi qon yo'qotish va markaziy asab tizimining ayrim og'ir jarohatlari ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ko'p miqdorda qon yo'qotishlarda jasadda keng rivojlangan umumiy anemiya, qisqargan va deyarli qonsizlangan yurak, chap qorincha endokardida dog'li qon quyilishlari, buyraklar rangining o'chganligi hamda ochiq yaralar, ichki a'zolar yoki to'qimalarning yirilishi ko'rinishidagi mahalliy o'zgarishlar, shuningdek tana bo'shliqlarida qon quyilishlari va yirik gematomalar kuzatiladi. Markaziy asab tizimining og'ir jarohatlarida asfiksiya belgilari yoki yurak paralichidan tashqari bosh chanog'i suyaklari butunligining buzilishlari, bosh miyada keng qon quyilishlari, miyaning chayqalishlarida (kontuziyalarda) esa shishlarning rivojlanishi kabilar o'ziga xos patologik o'zgarishlardir.

Yurak faoliyatining to'xtab qolishi oqibatida asfiksiyaning rivojlanishi uzilib qolsa, masalan miokardit, endokardit yoki boshqa yurak kasalliklari mavjud bo'lsa, o'lim mexanizmlariga bog'liq jasaddagi o'zgarishlar yaqqol ifodalanmaydi va o'ziga xos ko'rinishlar kuzatilmaydi. Bunday holatlarda asfiksiya belgilarining yoki yurak paralichiga xos o'zgarishlarning ustunligi haqida so'z yuritish mumkin, xolos.

Mexanik asfiksiyalar, ko'p miqdordagi qon yo'qotish va ayrim mexanik ta'sirlar bilan sodir etilgan o'limlarda agoniya davridagi o'zgarishlar yorqin ifodalanadi va o'lim sababini inobatga olgan holda muhim diagnostik ahamiyat kasb etadi. Mazkur o'zgarishlarga asoslanib o'lim mexanizmi aniqlanadi va xulosa beriladi. Masalan:

1. Tos suyaklarining parchali sinishi va yirik tomirlarning uzilishi oqibatida ko'p miqdorda qon yo'qolishi hamda tos va qorin bo'shliqlariga kuchli qon quyilishi o'limiga sabab bo'lgan;

2. Sigirning shoxlashi tufayli ko'krak qafasining ikki tomonlama teshilishi oqibatidagi asfiksiyadan buzoq o'lgan;

3. Bo'lib o'tgan hodisaning tafsilotlari, yuqori nafas olish yo'llarida mayda pufakchali ko'pik, o'pkada mayda qon quyilishlari va ko'p miqdordagi suyuqlik mavjudligi, qonning suyuqlashgani, ko'krak va qorin bo'shliqlariga seroz suyuqlikning sizib chiqishi, shuningdek taloqning qisqarishi – qo'yning cho'kib o'lganidan dalolat beradi.

Turli kasalliklardan o'lgan hayvonlarda o'lim mexanizmlariga bog'liq agonal o'zgarishlar katta diagnostik ahamiyatga ega emas. Ular hayvonning tirikligida rivojlangan patologik jarayonlar bilan aralashib qoladi va ularni ayrim hollarda hatto differentsiatsiyalash ham mumkin bo'lmay qoladi.

Biroq konkret kasallikka xos bo'lgan o'lim genining (rivojlanishining) sun'iy tarzda buzilishi hayvonning tirikligida hosil bo'lgan patologik jarayonlarga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Masalan, kasallikning so'nggi (terminal) bosqichida noiloj so'yilgan hayvonlar organizmda qon quyilishlari, shishishlar va ichki a'zolaridagi turli yallig'lanish jarayonlari juda yaqqol ko'rinmaydi; gemodinamikadagi boshqa o'zgarishlar haqida esa, hatto, aytmasa ham bo'ladi.

Hayvonning tirikligida ichki a'zolar va to'qimalardagi patomorfologik jarayonlarga asosiy kasallik, uning asoratlari va hamroh kasallik sabab bo'lishi mumkin, ayrim paytlarda esa ular organizmda moddalar almashinuvi va autoimmun reaksiyalarning buzilishlari oqibatida rivojlanadi. Yorib tekshirish natijalarini mohirlik va chuqur o'ylab tahlil qilish asosidagina asosiy kasallik, uning asoratlari va hamroh kasallikni to'g'ri aniqlash mumkin. Asosiy kasallikka aniq tashxis qo'ymay turib, maqsadli davolash-profilaktika tadbirlarini tashkil etish va kutiladigan samaradorlikka erishish murakkabdir.

Shu bilan birga, yuqumli yoki yuqumsiz kasalliklarning u yoki bu guruhi bo'yicha asoslangan va o'z vaqtida bildirilgan shubha (gumon) tezlik bilan umumiy profilaktika tadbirlarini o'tkazishga imkon beradi. Masalan, zaharlanishlarda ozuqalarni yoki yaylovni almashtirish ko'pincha keyingi kasallanishlarning oldini oladi, yuqumli kasalliklarga gumon qilinganda esa kasal hayvonlarni o'z vaqtida ajratib, izolyatsiya qilish va cheklash tadbirlarini o'tkazish juda muhimdir.

Shuning uchun, u yoki bu chorvachilik xo'jaligida hayvonlarning ommaviy o'limida sodir bo'lgan holatni nazarda tutib, virusli, bakterial va protozo y kasalliklar, zaharlanishlar va yuqumsiz kasalliklarda hayvon organizmi patomorfologik reaksiyasining umumiy qonuniyatlarini bilish – sanitariya-profilaktika chora-tadbirlari o'tkazish uchun juda katta ahamiyatga ega. Hayvonlar kasalliklari bo'yicha bu guruhlarining har birida o'ziga xos patomorfologik xususiyatlar mavjud. Mazkur xususiyatlarga qarab, yuqumli kasalliklarning virusli yoki bakterial ekanligi, zaharlanishlarning mineral tabiatli yoki zaharli o'simliklar tufayli ekanligi to'g'risidagi gumonlarni asoslash mumkin. Bunday dastlabki xulosa keyingi tekshirishlar doirasini toraytirishga va konkret nozologik tashxis qo'yishni tezlashtirishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Акулов А.В. и соавт. “Патологоанатомическая диагностика болезней крупного рогатого скота”. М., “Агропромиздат”, 1987, 399 с.
2. Alimov B.A., Egamberdiyeva Z.Z. “Patologik anatomiyadan qo'llanma”. T. “Ibn Sino”, 1993, 168 s.
3. Dilmurodov N.B., Kuliev B.A., Muxtorov B.Z., Axmedov S.M. “Gavda yorish va veterinariya sud ekspertizasining asoslari”. Samarqand.2023. 71 s.
4. Ibodullaev F. “Qishloq xo'jalik hayvonlarining patologik anatomiyasi”. T., “O'zbekiston”, 2000, 420 s.
5. “Лабораторные исследования в ветеринарии”. Под ред. Б.И.Антонова. М., “Агропромиздат”, 1986, 352 с.
6. Меркулов Г.А. “Курс патологистологической техники”. М. “Медгиз”, 1976, 340 с.
7. “Патологическая анатомия сельскохозяйственных животных”. Под ред. В.П.Шишкова и Н.А.Налетова. М., “Колос”, 1980, 440 с.